

ДОСЛІДЖЕННЯ АНТРОПОГЕННИХ ЛАНДШАФТІВ

УДК 911.3

Денисик Г.І.

Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського

Антропогенно-ландшафтознавчий прогноз

Розглянута проблема розвитку антропогенно-ландшафтознавчого прогнозування, зазначено, що його специфіка у передбаченні майбутніх змін не окремих геокомпонентів або природних умов, а «образу» уже наявних ландшафтних комплексів, особливо зародження і становлення нових, на цей час відсутніх. Обґрунтовано, що у процесі розробки антропогенно-ландшафтознавчих прогнозів необхідно враховувати таке: антропогенний вплив на природу не обмежується лише створенням інженерної споруди і вплив її на прилеглі ландшафти здійснюється не вибірково, а загалом; обов'язковим є врахування специфіки парагенетичних ландшафтних комплексів; складність прогнозування зумовлена нерівномірністю антропогенних «поштовхів»; необхідною складовою прогнозування є виокремлення територіальних структур, особливостей їх розвитку у майбутньому; необхідність складання прогнозних ландшафтознавчих карт; прогноз має бути «жорстким», детальним і максимально точним. Антропогенно-ландшафтознавчий прогноз неможливо розробляти без взаємозв'язку з іншими видами прогнозів: загальноландшафтознавчим, географічним, при цьому мати на увазі, що часто прогнозування суттєво полегшується наявністю галузевих або загальногосподарських прогнозів розвитку окремих регіонів. Зазначено, що розвиток антропогенно-ландшафтознавчого прогнозування є значимим як для розвитку теорії антропогенного ландшафтознавства, так і практики.

Ключові слова: антропогенний ландшафт, антропогенно-ландшафтознавчий прогноз, регіон, розвиток, проблема, майбутнє.

Денисик Г.И. Антропогенно-ландшафтный прогноз. Рассмотрена проблема развития антропогенно-ландшафтного прогнозирования, указано, что его специфика в предвидении будущих изменений не отдельных геокомпонентов или природных условий, а «образа» уже имеющихся ландшафтных комплексов, особенно зарождения и становления новых, на данный момент отсутствующих. Обосновано, что в процессе разработки антропогенно-ландшафтных прогнозов необходимо учитывать следующее: антропогенное воздействие на природу не ограничивается только созданием инженерного сооружения и влияние его на прилегающие ландшафты осуществляется не выборочно, а комплексно; обязательным является учет специфики парагенетические ландшафтных комплексов; сложность прогнозирования обусловлена неравномерностью антропогенных «толчков»; необходимой составляющей прогнозирования является выделение территориальных структур и особенностей их развития в будущем; необходимость составления прогнозных ландшафтных карт; прогноз должен быть «жестким», детальным и максимально точным; антропогенно-ландшафтный прогноз невозможно разрабатывать без взаимосвязи с другими видами прогнозов: ландшафтным, географическим, при этом иметь ввиду, что часто прогнозирование существенно облегчается наличием отраслевых или общехозяйственных прогнозов развития отдельных регионов. Отмечено, что развитие антропогенно-ландшафтного прогнозирования является значимым как для развития теории антропогенного ландшафтоведения, так и практики.

Ключевые слова: антропогенный ландшафт, антропогенно-ландшафтный прогноз, регион, развитие, проблема, будущее.

Denysyk G.S. Anthropogenic-landscape prediction. The problem of anthropogenic-landscape prediction indicated that its specificity in predicting future change than individual geocomponents or environmental conditions, and the «image» of existing landscapes, especially the emergence and establishment of new, currently missing. Proved that the development of anthropogenic-landscape example, should be considered a human impact on nature is not limited to the creation of engineering construction and its impact on the surrounding landscape not carried out selectively and in general; it is obligatory to take account of specific paragenetic landscape complexes; difficulty of predicting the

unevenness is caused by anthropogenic «shocks»; A necessary component of the prediction is separation territorial structure characteristics of their development in the future; landscape be compiled forecast maps; the prediction must be «hard», the most detailed and accurate. Anthropogenic-landscape prediction cannot develop without the relationship with other types of bets: general knowledge of the landscape, geographical, keep in mind that forecasting is often made easier by the presence, general or sectoral prediction for individual regions. It is noted that the development of anthropogenic-landscape prediction is significant for the development of the theory of anthropogenic landscape and practices.

Key words: anthropogenic landscape, anthropogenic-landscape prediction, region, development, problem, future.

Наявність проблеми. Прогноз у будь-якій науці завжди був, є і буде своєрідною проблемою. Своєрідною тому, що прогнозуючи розвиток тих чи інших природних і суспільних явищ, наперед знаємо, що вони можуть відбутися, а можливо й ні. Перейти співвідношення 50*50 на користь більшої реальності прогнозу, допомагає його наукове обґрунтування. Однак, не всі науки приділяють належну увагу розвитку прогнозу, навіть вузькоспеціалізованому. Звідси й загальний прогноз розвитку природи або суспільства (природно-соціальний прогноз), який за логікою речей має базуватися на галузевих, теж занедбаний. Безперечно, що прогнозування процес складний і не завжди вдячний. Невдалий прогноз – найлегше піддається нищівній критиці. Згадайте прогнози погоди. І що цікаво – це роблять всі. Можливо, це одна з причин, яка не стимулює розвиток як загального, так і галузевих прогнозів. Нема й випадків, щоб розробка прогнозів фінансувалась державою, або зацікавленими установами. Усі визнають, що прогнози необхідні, однак у підтримці розвитку прогнозування в Україні, навіть на початку ХХІ століття, мало хто зацікавлений. Ні окрема людина, ні будь-яке суспільство не може нормально розвиватися без науково обґрунтованого прогнозу майбутнього. Інакше це буде стихійний розвиток. Проблема прогнозування розвитку на будь-якому рівні, була, є і буде актуальною, особливо це стосується сучасного ландшафтно і екологічно дестабілізованого середовища.

Аналіз опублікованих праць. У другій половині ХХ століття галузевих прогнозів (змін клімату, гідрологічних, розвитку економіки, частково негативних і суспільних явищ), було розроблено не мало. Комплексних – одиниці. Здебільшого ці прогнози розробляли радянські науковці й Україну вони зачіпали лише частково. Немає цікавих прогнозів розвитку географії після набуття Україною незалежності. Відома лише одна спроба прогнозувати розвиток комплексних природничих досліджень в Україні [2]. Окремі з прогнозованих напрямів розвиваються успішно [4]. Прогнозів розвитку ландшафтознавства в Україні немає. У зв'язку з активним розвитком антропогенного ландшафтознавства, частково розглядаються окремі питання функціонування у майбутньому антропогенних ландшафтів, їх взаємодії з прилеглими ландшафтними комплексами [3], а також обґрунтовуються нові напрями розвитку антропогенного ландшафтознавства [5].

Мета дослідження – розглянути наявні складності й можливості розвитку антропогенного ландшафтознавчого прогнозу, обґрунтувати його значимість у подальшому функціонуванні не лише антропогенного, але й загального ландшафтознавства.

Результати дослідження. Явно недостатня увага до розвитку прогнозування, зокрема й ландшафтознавчого, призвела до того, що на початку ХХІ ст. чітко прослідковується поєднання малого досвіду в антропогенно-ландшафтознавчому прогнозуванні слабкою розробкою його теорії. У загальній формі питання теорії антропогенного-ландшафтознавчого прогнозу частково розглянуті у публікації зарубіжних вчених: Ж. Дорста (1968), Р. Мозера (1971), П. Дювіньо і М. Танга (1968), К. Уоллворка (1979), В.С. Преображенського (1967), Л.Ф. Куніцина та Л.І. Мухіної

(1969), Ф.М. Мількова (1973), В.І. Федотова (1985), О.В. Бережного (2004) та ін. В Україні, як уже зазначалось, питання розвитку не лише антропогенно-ландшафтознавчого, але й ландшафтознавчого загалом прогнозу не розглядалися навіть у працях визнаних сучасних теоретиків цієї науки В.М. Пашенка (1993), М.Д. Гродзинського (2005), В.М. Петліна (2006), Ю.Г. Тютюнника (2010) та ін.

У працях зарубіжних вчених, антропогенно-ландшафтознавчий проноз, крім Ф.М. Мількова, розглядається як одна із складових взаємодії системи: інженерна споруда – ландшафтні комплекси. Загалом, це близько до реалій, однак не зовсім відповідає істині. Антропогенно-ландшафтознавче прогнозування має врахувати таке:

- антропогенний вплив на природу не обмежується лише створенням інженерної споруди. Будь-яка інженерна споруда призводить до формування складного антропогенного ландшафтного комплексу: дамба – водного (водосховища, ставка), дорога – дорожнього, завод – промислового і т. п. Однак, неможливо у процесі прогнозування вважати інженерними спорудами занедбані або спущені ставки, покинуті кар'єри, а тим більше лісокультурні або польові ландшафти;

- вплив інженерної споруди, як і діяльності людини загалом, здійснюється на прилеглі ландшафтні комплекси не вибірково, а загалом. При цьому у процесі прогнозування необхідно враховувати, що ландшафтні комплекси, зокрема й антропогенного походження, відрізняються один від одного не лише таксономічним рангом, але й належністю до різних категорій: регіональних, типологічних і парагенетичних. Кожна із названих категорій має свою власну систему таксономічних структур. Без їх врахування антропогенно-ландшафтознавчий прогноз буде частковим, а значить і не повністю об'єктивним;

- у процесі антропогенно-ландшафтознавчого прогнозування обов'язковим є врахування специфіки функціонування парагенетичних ландшафтних комплексів, що являють собою систему просторово-суміжних, генетично взаємопов'язаних регіональних або типологічних ландшафтних структур. Розробляючи прогноз розвитку дельт Дунаю, Дністра або Дніпра, необхідно враховувати не лише господарську діяльність людини у межах дельт, але і прилеглих територіях та басейнах цих річок загалом. Зокрема, повна зарегульованість Дніпра водосховищами призвела до того, що з другої половини ХХ ст. розпочався антропогенний етап формування дніпровської дельти і вона суттєво відрізняється від дельти Дніпра першої половини ХХ ст.;

- складність антропогенно-ландшафтознавчого прогнозування зумовлена тим, що антропогенні «поштовхи», хвилі, розповсюджуються у ландшафті не лінійно, не з однаковою силою і швидкістю на різних його ділянках. Це пояснюється неоднорідністю як окремих ландшафтних комплексів, так ландшафтної сфери загалом де тісно взаємодіють і доповнюють один одного ландшафтні комплекси неоднакового таксономічного рангу і різних категорій [8];

- необхідною складовою розробки прогнозу розвитку антропогенних ландшафтів будь-якої території є виокремлення відповідних районів з рівномірним або нестабільним функціонуванням у майбутньому, проявом бажаних або небажаних процесів тощо. Однак, звертаємо увагу на те, що за минулі 20-25 років широко почали запроваджувати різноманітні види «прикладного», «конструктивного», «галузевого» районування, які зовсім не пов'язані й не враховують схему «загальнонаукового» фізико-географічного районування. Замість користі такі не завжди обґрунтовані види «прикладного» районування завдають шкоди фізико-географічному (ландшафтному) районуванню, а саме: а) дають привід для сумнівів у об'єктивності наявних фізико-географічних

районів; б) не дають можливості порівняти ступінь антропогенної трансформації окремих регіональних структур, а без цього будь-який прогноз буде нереальним;

– обов’язковим для антропогенно-ландшафтознавчого прогнозу є розробка прогнозних ландшафтних карт, що відображають майбутні зміни у ландшафтних комплексах під впливом антропогенного чинника. Зміни ландшафтних комплексів можуть бути різного виду: поява неоландшафтів, що формуються упродовж незначного часу, здебільшого на рівні урочищ, ділянок і конкретних місцевостей; видова трансформація, що охоплює ландшафти різного масштабу – від конкретних урочищ до природних країн і зон (як приклад – заміна лісостепу – лісополем); зміна структури наявних ландшафтних комплексів під впливом різноманітних похідних процесів і явищ (як приклад – зниження рівня ґрунтових вод у процесі розробки корисних копалин). Основою прогнозової карти у будь-яких випадках є чітко обґрунтована структура сучасних ландшафтних комплексів. Лише у порівнянні з нею можна виявити масштаб і глибину майбутніх змін. Одна із спроб створення прогнозової ландшафтно-карти лісополя Правобережної України представлена на рис. 1;

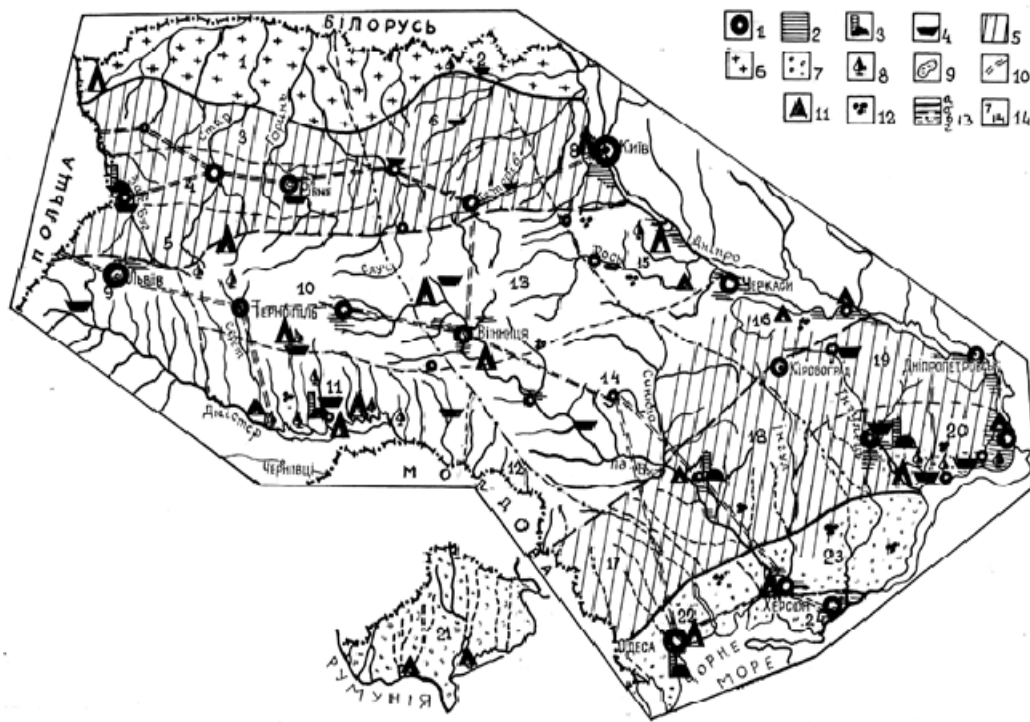

Рис. 1. Прогнозна (наступні 5-10 років) ландшафтна карта лісополя Правобережної України

1 – території появи або розширення наявних площ міських ландшафтів; 2 – корінні зміни сучасних ландшафтних комплексів у процесі розбудови дачних масивів; 3 – повна перебудова ландшафтних комплексів під впливом промисловості; 4 – ділянки формування нових або розширення площ наявних кар'єрно-відвальних комплексів; 5 – регіони зменшення площ польових і збільшення лучно-пасовищних та лісокультурних ландшафтів; 6 – райони зміни ландшафтних комплексів пов'язаних з процесами осушення; 7 – перебудова ландшафтних комплексів зумовлена нераціональним використанням зрошувальних систем; 8 – райони можливого збільшення площ лісокультур; 9 – райони перебудови водних антропогенних ландшафтів; 10 – зміни ландшафтних комплексів під впливом дорожнього будівництва; 11 – райони розбудови рекреаційних ландшафтів; 12 – території у межах яких можливе знищення белігеративних ландшафтних комплексів. Межі антропогенних: 13 – зон, 14 – підзон, 15 – країв, 16 – районів, 17 – індекси районів за [3].

– антропогенно-ландшафтознавчий прогноз має бути, жорстким, максимально детальним і точним. Серед окремих географів панує думка, що прогноз таким не має бути: «Чим більше він буде гнучкий і багатоваріантний, тим більше буде наближатися до істини» [6, с. 8]. До певної міри це справедливо стосовно прогнозу розвитку натуральних ландшафтних комплексів і частково може бути виправданий нашими неповними знаннями механізмів їх функціонування. Такий підхід до прогнозування варто розглядати як спробу зробити перевагою основний недолік прогнозу – його приблизність. Якщо врахувати вже наявні негативні наслідки впливу людини на ландшафти та їх розвиток (не виключається й катастрофічний) у майбутньому, «гнучкість» й особливо, багатоваріантність антропогенно-ландшафтознавчого погрозу варто розглядати як його основний недолік, неминуче зло. Антропогенно-ландшафтознавчий прогноз має бути точним, «жорстким», лише тоді він буде відповідати реаліям майбутнього;

– антропогенно-ландшафтознавчий прогноз не варто розробляти без взаємозв'язку з іншими видами прогнозів. Він також складова більш загальних ландшафтознавчого і природничо-географічного прогнозів (рис. 2);

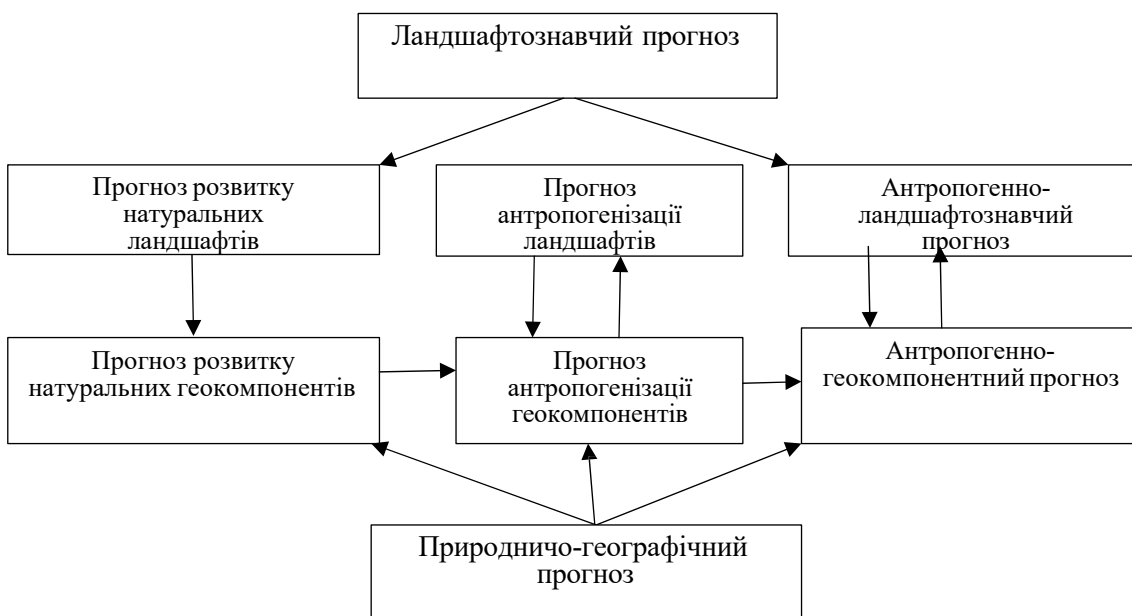

Рис. 2. Антропогенно-ландшафтознавчий прогноз у структурі ландшафтознавчого і природничо-географічного прогнозів

– ландшафтознавчий прогноз враховує закономірності розвитку ландшафтних комплексів, аналізуючи чинники, що зумовлюють їх безперервні зміни. Серед цих чинників виокремлюють чотири головних: тектогенний, кліматогенний, біогенний та антропогенний [8]. Вони завжди діють одночасно, однак у кожному конкретному випадку можна знайти основний. У сучасних умовах частіше у ролі такого чинника розвитку ландшафтних комплексів України виступає антропогенний;

– часто антропогенно-ландшафтознавче прогнозування полегшується наявними прогнозами розвитку окремих галузей та господарства регіону загалом. Це дає можливість попередньо визначити райони розвитку тих чи інших антропогенних ландшафтних комплексів і відобразити їх на прогнозних ландшафтознавчих картах. Загалом, специфіка як ландшафтознавчого, так і антропогенно-ландшафтознавчого

прогнозу заключається у передбаченні майбутніх змін не окремих геокомпонентів або природних умов, а «образу» уже наявних ландшафтних комплексів, особливо зародження і становлення нових, на цей час відсутніх.

Висновок. Розробка ландшафтознавчих прогнозів процес складний. Особливо це стосується антропогенно-ландшафтознавчих прогнозів в основі яких врахування двох складних, тісно взаємопов'язаних, однак часто незалежних один від одного, чинників – натурального і антропогенного. Можливо саме цим й поки що невимогливими запитами практики зумовлений слабкий розвиток як загально ландшафтознавчого, так і антропогенно-ландшафтознавчого прогнозів в Україні. Разом з тим, такі прогнози потрібні. Ми лише тоді починаємо розуміти необхідність прогнозування нашого майбутнього, зокрема й змін у ньому ландшафтів, коли починаємо «відчувати» у якому нестабільному, екологічно незбалансованому середовищі будемо, або не зможемо жити. Безперечно, що ідеальних прогнозів не буває. Однак, при достатній розробці теоретичних основ і методики прогнозування, наявності необхідних даних, будь-який прогноз, зокрема й антропогенно-ландшафтознавчий, буде реальним і значно покращить розуміння нами майбутнього.

Література

1. Аношко В.С. Основы географического прогнозирования / В.С. Аношко, А.М. Трофимов, В.М. Широков. – М.: Наука, 1987. – 214 с.
2. Денисик Г.І. Антропогенні ландшафти Правобережної України / Г.І. Денисик. – Вінниця: Арбат, 1997. – 298 с.
3. Денисик Г.І. Лісополе України / Г.І. Денисик. – Вінниця: Теза, 2001. – 284 с.
4. Денисик Г.І. Прогнозування розвитку природничої географії та ландшафтознавства / Г.І. Денисик // Фізич. географія та геоморфологія. – К.: Обрії, 2008. – С. 19-22.
5. Денисик Г.І. Антропогенне ландшафтознавство у першій половині ХХІ століття / Г.І. Денисик // Наук. записки ВДПУ. Серія: географія. – Вінниця, 2013. – Вип. 25. – с. 7-12.
6. Звонкова Т.В. Проблемы долгосрочного географического прогноза / Т.В. Звонкова, Ю.Г. Саушкин // Вестник МГУ. Серия: география. – Москва, 1968. – № 4. – С. 11-17.
7. Звонкова Т.В. Географическое прогнозирование / Т.В. Звонкова. – М.: Мысль, 1987. – 167 с.
8. Мильков Ф.Н. К проблеме развития современных ландшафтных комплексов / Ф.Н. Мильков // Известия ВГО, 1964. – Т. 46. – Вып. 1. – С. 15-21.
9. Мильков Ф.Н. Человек и ландшафты. Очерки антропогенного ландшафтоведения / Ф.Н. Мильков. – М.: Мысль, 1973. – 222 с.
1. Anoshko V. S. Osnovy heohraficheskoho prohnnozirovania / V. S. Anoshko, A. M. Trofimov, V. M. Sharikov. – M.: Nauka, 1987. – 214 s.
2. Denysyk G.I. Antropohenni landshafty Pravoberezhnoi Ukrainy / G.I. Denysyk. – Vinnitsa: Arbat, 1997. – 298 s.
3. Denysyk G.I. Lisopole ukrainy / G.I. Denysyk. – Vinnitsa: Teza, 2001. – 284 s.
4. Denysyk G.I. Prohnnozuvannia rozvytku pryrodnychoi geografii / G.I. Denysyk. – K.: Obrii, 2008. – S. 19-22.
5. Denysyk G.I. Antropohenni landshafty u pershii polovini XXI st. / G.I. Denysyk // Nauk. Zapiski VDPYU. Seriiia geografiia. – Vinnitsa, 2013. – S. 7-12.
6. Zvonkova T.V. Problemy dolhostrochnoho heohraficheskoho prohnnoza / T.V. Zvonkova. – M., 1968. – №4. – S. 11-17.
7. Zvonkova T.V. Heohraficheskoe prohnnozirovanie / T.V. Zvonkova. – M., 1987. – 167 s.
8. Milkov F.N. K problem razvitiia sovremennyh landshaftnyh kompleksov / F.N. Milkov // Izvestiia VHO, 1964. – T. 46. – Vyp. 1. – S. 15-21.
9. Milkov F.N. Chelovek i landshafty / F.N. Milkov. – M.: Mysl, 1973. – 222 s.

Подано до редакції 09.09.2015

Рецензент – доктор географічних наук В.М. Воловик